

Prof. dr Duško Vejnović, redovni profesor Univerziteta u Banjoj Luci, predsjednik Evropskog defendologija centra, Banja Luka, glavni i odgovorni urednik časopisa *Defendologija i Sociološki diskurs*

GOVOR MRŽNJE, DISKRIMINACIJA I MEDIJI

-veliki problem u Bosni i Hercegovini-

U evropskim kulturološki različitim društvima postoji potreba za pomirenjem prava na slobodu izražavanja sa drugim pravima kao npr. slobodu misli, savjesti i vjeroispovjesti koja bi se katkada mogla takmičiti jedno sa drugim. To je težak izazov jer su ta prava srž demokratije. Član 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima navodi da “svako ima pravo na slobodu izražavanja” uključujući i “slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice”. Međutim, konvencija takođe predviđa da ostvarivanje ovih sloboda povlači za sobom dužnosti i obaveze i utvrđuje da je u izvjesnim okolnostima moguće ograničiti ovo pravo, uključujući u svrhu “ugleda ili prava drugih”. Sintagma „govor mržnje“ koristi se sa ciljem da se satanizuje neka etnička, nacionalna, rasna, konfesionalna, socijalna ili politička grupacija. Ovako određen, govor mržnje jeste sredstvo kojim se u mobilizatorske svrhe služi jezik politike orijentisane na učutkivanje ili odstranjivanje oponenta. Iako govor mržnje po sebi, dakako, nije nova pojava, njegova ubojitost i opake posljedice koje proizvodi u punoj jasnoći se očituju tek sa pojavom masovnih medija – štampe, radija i naročito televizije. Jedna od mogućih definicija „govora mržnje“ može glasiti npr. ovako: pod govorom mržnje podrazumijeva se propagiranje, veličanje ili opravdavanje zločina, kao i podsticanje na zločin prema društvenim grupama i njihovim pripadnicima, a na osnovu njihove rase, boje kože, vjerske pripadnosti, nacionalnog

i etničkog porijekla, pola ili seksualne orijentacije. Kao govor mržnje se tretira i iznošenje ili prenošenje ideja o superiornosti ili podređenosti jedne društvene grupe ili njenih pripadnika, kao i upotreba simbola koji podstiču na mržnju i ističu superiornost ili podređenost društvenih grupa i njihovih pripadnika. Komitet ministara Savjeta Evrope je 1997. godine usvojio *Preporuku o govoru mržnje* koja navodi da: ...“podrazumijeva sve vrste izražavanja koji šire, potiču, promovišu ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, anti-semitizam ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji uključujući netoleranciju izraženu kroz agresivni nacionalizam i etnocentrizam, diskriminaciju i neprijateljstvo prema manjinama, migrantima i ljudima sa useljeničkim porijeklom.“ U praksi Evropskog suda za ljudska prava, bez usvajanja precizne definicije, primjenjivan je ovaj pojam na vrste izraza koji šire, izazivaju, promovišu ili

opravdavaju mržnju zasnovanu na netoleranciji, uključujući i vjersku netoleranciju. Homofobični govor takođe spada u ono što se može smatrati govorom mržnje.

Prema Milošu Pankovu, ... govor mržnje postao je u novije vreme „izlizan i semantički neodređen termin“. On kaže da se na to veoma često pozivaju i da su postali njegove žrtve upravo osobe i politički krugovi koji su ga najčešće koristili. Ono što je osnovno značenje govora mržnje kao termina (*hate speech*) o čemu je u domaćoj literaturi najviše govorio i pisao Ranko Bugarski jeste javno etiketiranje, diskvalifikacija i satanizacija određene društvene grupe, koja često može da bude (naročito u ratnim uslovima) i najava moguće fizičke likvidacije. Prema Nataši Simeunović, pri objašnjavanju termina „govor mržnje,“ anglosaksonska tradicija stavlja akcenat na **govor**, a evropska na **mržnju**. Ustavno pravo Sjedinjenih Američkih Država (SAD) štiti govor mržnje skoro uvijek, iako to iziskuje veliku cijenu za dostojanstvo, čast i jednakost napadnutih ili za civilizovanost javne rasprave i javnog mira. Razlog tome je da ustavno pravo SAD-a kad je u pitanju govor mržnje prvenstveno u toj pojavi vidi govor, koji je opet u poređenju sa

konkurentnim vrednostima u skoro svim slučajevima smatran za prioritarno pravo. **Govoru koji vrijeđa treba se odgovoriti protiv-govorom, a ne državnim regulacijama.** Nasuprot tome, druge važne zemlje kao npr. Njemačka, Kanada i članice Savjeta Evrope i međunarodno pravo vide u govoru mržnje više mržnju nego govor i ne daju slobodi govora prioritet u odnosu na druge vrijednosti kao što su dostojanstvo, čast, jednakost, civilnost ili javni mir.

Postoje dva osnovna nivoa na kojima se može rješavati problem „govora mržnje”. Jedan nivo je direktno čitanje zakonskih odredbi koje takve pojave regulišu, te upotreba represivnih institucija, dakle policije i sudova, koji bi strogim zakonskim kaznama radili na suzbijanju „govora mržnje”. Drugi nivo je upotreba edukativnih metoda s ciljem suzbijanja rasnih i drugih predrasuda koje dovode do „govora mržnje”, što bi rezultiralo društvenom marginalizacijom takvih pojava, odnosno njihovim neprihvatanjem u širem smislu. Ono što je posebno važno za prvi, dakle zakonski nivo je da se, što je moguće više, uskladi pravo na slobodu izražavanja, takođe osnovno ljudsko pravo, sa zakonskom zabranom „govora mržnje”. U dokumentima Ujedinjenih nacija i Savjeta Evrope sloboda govora/izražavanja smatra se jednim od najvažnijih prava građanina/pojedinca, neophodnog za funkcionisanje svakog demokratskog društva. Član 19. *Opšte deklaracije o ljudskim pravima* i član 19. *Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima* garantuju svim ljudima slobodu izražavanja. *Deklaracija o slobodi izražavanja i informisanja* Savjeta Evrope iz 1982. godine, te *Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda* Savjeta Evrope članom 10. takođe naglašavaju slobodu izražavanja kao jedan od osnovnih principa demokratije. Međutim, taj isti član dozvoljava „formalnosti, uslove, restrikcije i kazne” nad ovim pravom, ukoliko su one „propisane zakonom i nužne u demokratskim društvima, u interesu nacionalne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javne sigurnosti, za sprečavanje nereda ili kriminala, za zaštitu zdravlja ili morala, za zaštitu ugleda ili prava drugih...” Isto

tako, u Opštim komentarima UN-ova Odbora za ljudska prava koji se odnose na *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*, dodatno se pojašnjava da „praktikovanje prava na slobodu izražavanja nosi sa sobom posebne dužnosti i odgovornosti, te su zbog toga dozvoljene određene restrikcije tog prava koje se odnose na interese drugih osoba ili društva u cjelini“ (*General comment 10.*, 29/06/83.). U komentaru koji govori o slobodi izražavanja i religije, naglašava se da „u skladu s članom 20., nijedna manifestacija religije ili vjere ne smije postati propaganda za rat ili zagovaranje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje koja predstavlja poticanje diskriminacije, neprijateljstva i nasilja“ pa su „države članice obavezne donijeti zakone kojima se zabranjuju takva djela“ (*General comment 22.*, 30/07/93.). Osim međunarodnim dokumentima, pravo na slobodu izražavanja garantuje se i ustavima i zakonima demokratskih zemalja, ali ti dokumenti takođe predviđaju određene izuzetke, odnosno situacije kada se zloupotreba slobode izražavanja može ili mora ograničiti zbog mogućih štetnih posljedica na društvo u cjelini i na druga zagarantovana prava svakog pojedinca, što „govor mržnje“ zasigurno može, a često i nastoji prouzrokovati. Iz tih dokumenata je jasno **da javni „govor mržnje“ podliježe zakonskim restrikcijama i na nacionalnom i na međunarodnom nivou, jer promovise diskriminaciju, ugrožava ljudska prava i dostojanstvo drugih ljudi, ponajprije „ugroženih skupina“ (rasnih, nacionalnih, vjerskih, polnih i drugih manjina), često poziva na nasilje, a samim tim ugrožava sigurnost i demokratsko uređenje društava.**

Mediji su od neprocjenjive važnosti za transparentnost funkcionisanja države, oni služe za razotkrivanje pojava nejasnog razrančavanja između „slobode izražavanja“ i „govora mržnje“ i uvođenje ovih pojava u javnu raspravu, dok, s druge strane, mogu biti i posredno, ili čak direktno sredstvo širenja „govora mržnje“. Međutim, mediji igraju ključnu ulogu u periodima konflikata i ratova.

Mediji sami ne mogu proizvesti ratove, ali njihova sistematska manipulacija igra značajnu ulogu u planovima ratnih lidera. Uticajni mediji se koriste da bi se stekla podrška javnosti ili barem javno tolerisanje politike koja, u najboljem slučaju, predstavlja prijetnju miru i javnoj bezbjednosti. Iskustva Bosne i Hercegovine ukazuju da je velika opasnost po dijalog i toleranciju govor mržnje i jezičke manipulacije. Oni ponajbolje uspijevaju upravo tamo gdje ima najmanje istinske demokratije. Slijedeći više nego rječit primjer najviših predstavnika državne i partijske vlasti, režimski mediji proizveli su ogromnu količinu netrpeljivosti, bahate agresivnosti, ksenofobije i uopšte negativne energije koja je brzo zaprijetila eksplozijom u prošlosti (miniranje objekata, rušenje spomenika, uznemiravanje nacionalnih manjina, itd.). Tu je do najvećeg izražaja došlo **osnovno retoričko sredstvo govora mržnje – etiketiranje**. Priči o jezičkim manipulacijama medija nema kraja, građani Bosne i Hercegovine moraju da se izbore za rehabilitaciju demokratije, za pravo učešća svih u odlučivanju o javnim poslovima. **To znači da politika nije vještina vladanja od strane manjine nad većinom, nego je politika briga o javnom dobru i učešće svih u odlučivanju o javnim poslovima. Samo sa takvim konceptom politike se može stvoriti istinska demokratija.** Kao što je već navedeno, govor mržnje i jezičke manipulacije ponajbolje uspijevaju upravu tamo gdje nema demokratije, gdje je govor mržnje udružen sa govorom laži, što je česta pojava u Bosni i Hercegovini. Govor mržnje i jezičke manipulacije u Bosni i Hercegovini usmjereni su najprije prema drugim narodima, potom prema političkim suparnicima, i na kraju prema reformističkoj struji. Može se konstatovati da je govor mržnje konstantno obilježavao i obilježava sve etape u skorašnjoj politici Bosne i Hercegovine – od šovinističkog nacionalizma, preko vještačkog mirotvorstva, do sprege ksenofobije i merkantilnog patriotizma.

Povremeno su se samo mijenjali oblici ispoljavanja i odredišta tog govora mržnje, u skladu sa potrebama trenutne politike partijsko-državnog vrha. Neophodno je poštovati međunarodna dokumenta i nacionalna-državna pravna dokumenta o ovim temama i problemima. Najvažniji među **međunarodnim dokumenata o rasizmu i diskriminaciji**, a koji su obuhvatili i pojam „govor mržnje“ su dokumenti Ujedinjenih nacija i Savjeta Evrope. *Povelja Ujedinjenih nacija*, usvojena 1945. godine, paragrafom (c) člana 55. obavezuje sve članice na „poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve, bez razlikovanja rase, pola, jezika ili vjere“. Osnovni dokumenat Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima, *Opšta deklaracija o ljudskim pravima*, u članovima 1. i 2. svim ljudima garantuje slobodu i jednakost u dostojanstvu i pravima, bez obzira na „bilo kakvu razliku kao što je rasa, boja kože, pol, jezik, vjera, političko ili neko drugo opredjeljenje, nacionalno ili društveno porijeklo, vlasništvo, rođenje ili neki drugi status“. *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* članom 20. nalaže svim potpisnicama da „zakonom zabrane svaku ratnu propagandu“, te „svako zagovaranje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje koja predstavlja poticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje“. Isto tako, članom 26. svim ljudima, bez obzira na gore navedene razlike, garantuje se jednaka zakonska zaštita od diskriminacije. U *Opštem komentaru 11.* koji se odnosi na član 20. *Pakta* dodatno se pojašnjava da „član 20. može potpuno stupiti na snagu samo ako postoji (nacionalni) zakon iz kojeg je očito da su opisana propaganda i zagovaranje u suprotnosti sa javnom politikom, i ako postoje prikladne mjere sankcionisanja u slučaju kršenja tog zakona" (*CCPR General comment 11.* 29/07/83.). U zaključcima sa Svjetske konferencije o ljudskim pravima, održane u Beču 25. juna 1993. godine, na kojoj su učestvovali i predstavnici zemalja članica Savjeta Evrope, izražava se zabrinutost zbog učestalih pojava rasizma, te se snažno apeluje na „sve Vlade da hitno razviju mjere sprečavanja i borbe protiv svih oblika i manifestacija rasizma,

ksenofobije i netolerancije, gdje je to potrebno odgovarajućim zakonskim mjerama, uključujući kaznene mjere, te osnivanjem nacionalnih institucija za borbu protiv takvih fenomena" (*Bečka deklaracija i program djelovanja; B. Jednakost, dostojanstvo i tolerancija; 1. Rasizam, rasna diskriminacija, ksenofobija i drugi oblici netolerancije*). Osnovni dokumenat za borbu protiv rasizma i netolerancije je *Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije*, koju je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila 1965. godine. Ovaj dokumenat predlaže različite konkretne mjere borbe protiv rasne diskriminacije i "govora mržnje". Potpisivanjem Konvencije, države potpisnice osudile su rasnu diskriminaciju, i obavezale se na preduzimanje sljedećih mjera u svrhu eliminacije rasne diskriminacije:

- da same neće provoditi diskriminaciju,
- da neće sponzorirati, braniti ili podržavati rasnu diskriminaciju od strane bilo koje osobe ili organizacije,
- da će revidirati, izmijeniti ili poništiti sve zakone i regulative koje uzrokuju ili potiču rasnu diskriminaciju,
- da će zabraniti i iskorijeniti svim raspoloživim sredstvima rasnu diskriminaciju od strane neke osobe, grupe ili organizacije,
- da će poticati integraciju, razvoj i zaštitu ugroženih skupina na svim društvenim, kulturnim i drugim poljima (član 2.).

U članu 4. članice se obavezuju da će proglasiti kaznenim djelom „svako širenje ideja zasnovano na rasnoj nadmoćnosti ili mržnji, poticanje na rasnu diskriminaciju, svaki čin nasilja ili poticanja na nasilje protiv bilo koje rase ili grupe osoba druge boje kože ili etničkog porijekla, kao i pružanje bilo kakve pomoći rasističkim aktivnostima, uključujući i finansiranje“. Nadalje, „organizacije, te bilo kakve propagandne aktivnosti koje promovišu i potiču na rasnu diskriminaciju“ proglašiće se nezakonitima i zabraniti, „učestvovanje u takvim organizacijama i aktivnostima

smatraće se kaznenim djelom“, a zabraniće se i „predstavnicima javne vlasti ili javnih institucija, nacionalnih ili lokalnih, da promovišu ili potiču rasnu diskriminaciju.“ U sklopu pozitivnih antidiskriminativnih mjera, države članice moraju putem sudova i drugih državnih institucija osigurati odštetu osobama koje su oštećene rasnom diskriminacijom (član 6.), dok obrazovne, informativne i kulturne institucije trebaju preduzeti mjere za borbu protiv predrasuda i promovirati razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo među narodima i rasnim i etničkim skupinama (članak 7.). Ove mjere su detaljno razrađene u UNESCO-voj *Deklaraciji o rasi i rasnim predrasudama* iz 1978. godine. Osim ovim dokumentima, prava, a samim tim i zaštita od svih oblika diskriminacije žena, nacionalnih ili etničkih, vjerskih, te jezičkih manjina, starijih osoba, mentalno zaostalih osoba, invalida, izbjeglica, migranata i azilanata zaštićena su posebnim dodatnim dokumentima (*Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, Deklaracija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičkim manjinama, Deklaracija o ukidanju svih oblika netolerancije i diskriminacije po osnovu religije ili vjere, Principi Ujedinjenih nacija o starijim osobama, Deklaracija o pravima mentalno zaostalih osoba, Deklaracija o pravima invalida, Konvencija o statusu izbjeglica, Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica, te Deklaracija o ljudskim pravima osoba koje nisu državljani zemlje u kojoj žive*).

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, usvojena 4. novembra 1950. godine, osnovni je dokumenat Savjeta Evrope kojim se zabranjuje diskriminacija. Konkretno, član 14. tog dokumenta garantuje uživanje svih prava i sloboda navedenih u *Konvenciji*, „bez obzira na pol, rasu, boju kože, jezik, vjeru, političko ili bilo koje drugo opredjeljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovinu, rođenje ili bilo koji drugi status“.

Protokolom 12. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, usvojenim 4. novembra 2000. godine članice su dodatno potvrdile potrebu „sveopšte zabrane diskriminacije”, a konačno i od strane javnih vlasti. U preporuci Savjeta Evrope o “govoru mržnje” (No. R (97) 20) iz 1997. godine, Ministarsko vijeće ove institucije za potrebe ovog dokumenta definisalo je „govor mržnje” kao „sve oblike izražavanja koji šire, potiču, promoviraju ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam i druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu agresivnim nacionalizmom i etnocentrizmom, diskriminacijom ili neprijateljstvom prema manjinama, imigrantima ili ljudima imigrantskog porijekla”. U preporuci se nadalje traži od Vlada, vlasti i javnih institucija na svim nivoima da se ne samo „suzdrže od ‘govora mržnje’, naročito u medijima”, već i da “ustanove zakonske okvire za tretiranje ‘govora mržnje’ unutar građanskog, kaznenog i upravnog prava, koji će omogućiti sudskim vlastima da usklade poštovanje slobode izražavanja s poštovanjem ljudskog dostojanstva i zaštitom ugleda i prava drugih”. Zbog učestale upotrebe Interneta, društvenih mreža kao sredstva širenja rasne, nacionalne, vjerske i druge mržnje, Savjet Evrope je 28. januara 2003. godine usvojilo i *Dodatni protokol Konvenciji o kompjuterskom kriminalu, o kriminalizaciji djela rasističke i ksenofobične prirode počinjenih kroz kompjuterske sisteme (Série des traités européens, No. 189)*. Ovim dokumentom zabranjuje se distribucija rasističkog i ksenofobičnog materijala putem kompjuterskih sistema, a za potrebe *Protokola* rasistički i ksenofobični materijal definiše se kao „bilo koji pisani materijal, bilo koja slika ili neka druga reprezentacija ideja ili teorija koje zagovaraju, promovišu ili potiču mržnju, diskriminaciju ili nasilje protiv osoba ili grupa osoba na osnovu rase, boje kože, nacionalnog ili etničkog porijekla, kao i religije ako se koristi kao osnova za bilo koji od ovih faktora“ (član 2. – definicija). Članom 3. kaznenim djelima proglašava se „distribuiranje ili bilo koji drugi način činjenja dostupnim javnosti rasističkog i

ksenofobičnog materijala putem kompjuterskih sistema“, dok se članovima 4. i 5. države potpisnice obavezuju da prijetnje i uvrede motivisane rasizmom i ksenofobijom učine kaznenim djelom. Isto tako, član 6. kaznenim djelom proglašava i distribuiranje materijala koji „poriče, znatno umanjuje, odobrava ili opravdava djela genocida ili zločina protiv čovječnosti, kako ih definiše međunarodno pravo“. Statutima *ad hoc* Međunarodnih kaznenih sudova za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i Ruandu (MKSR), te Statutom stalnog Međunarodnog kaznenog suda (MKS) također se predviđa zakonsko kažnjavanje poticanja – uključujući i verbalnog, na neki od zločina nad kojima sudovi imaju nadležnost. Tako se u članu 4. Statuta MKSJ-a kaznenim djelom smatra „direktno i javno poticanje na djelo genocida“, dok Statut MKS-a individualnom kaznenom odgovornosti smatra svako „naređivanje, olakšavanje, nagovaranje ili poticanje na (takav) zločin koji se dogodio ili je bio planiran“ (član 25.). Članom 2. Statuta suda za Ruandu kaznenim djelom smatra se i svako „direktno i javno pozivanje na genocid“. Vodeći se ovom odredbom ovaj sud je po prvi put nakon suđenja za **nacističke ratne zločine u Nirnbergu osudio „govor mržnje“ kao ratni zločin**, kada je dva radijska i jednog novinskog rukovodioca osudio na doživotni zatvor jer su putem svojih medija svakodnevno poticali genocid. Evropski sud za ljudska prava u Strasburu također može, na osnovu zabrane diskriminacije u *Evropskoj povelji za ljudska prava*, procesuirati **„govor mržnje“ kao oblik rasne diskriminacije**.

Iako je „govor mržnje“ globalni fenomen (kao što se vidi iz međunarodnog zakonodavstva koje tretira ovo pitanje), primjeri iz vremena ratnih sukoba u bivšoj Jugoslaviji devedesetih godina predstavljaju jednu od očiglednih manifestacija „govora mržnje“ i njegovog uticaja na društvo.

Svakodnevni primjeri širenja govora mržnje, podsticanja na obračun ili opravdavanja konflikta sa različitim društvenim grupama, diskriminacije na osnovu etničke, vjerske, seksualne, starosne ili neke druge karakteristike, prisutni gotovo svakodnevno u javnom govoru kod nas i danas, 27 godina od okončanja ratnih sukoba. Po svemu sudeći, moraće se još pričekati na vrijeme kada će u javnoj i naročito političkoj upotrebi u Bosni i Hercegovini da se afirmiše jedan bar pretežno normalan, neopterećen, neideologizovan jezik, manje podatan manipulaciji i otporniji na krivotvorenje. To, a ne nekakav teško zamislivi „govor ljubavi“, jeste prava alternativa razornom govoru mržnje. **Ako ne prolaze „govori ljubavi“, mijenjanje iskaza, onda treba mijenjati govornike i tako spriječiti govor mržnje i jezičke manipulacije uopšte, pa i u Bosni i Hercegovini. Kuda to ide BiH...?**

